

EBÛ CAFER ET-TÛSÎ'NİN TEFSİRİNDE MECAZ*

Recep TURAN**

Öz

Bu çalışma, Kur'an'da mecaz olarak kullanılan lafızları/ibareleri şii müfessir Ebu Ca'fer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) tefsiri örneğinde incelemektedir. Tûsî, *el-Udde Fi Usûli'l-Fıkh* isimli eserinde mecaz konusunun teorisini ortaya koymakta; tefsirinde bu teoriyi örneklendirmektedir. Tefsir, usul-i fıkıh ve kelamın ortak konusu olan mecaz, çok boyutlu bir anlama biçimini gerektirmektedir. Tarih içerisinde çok boyutlu Kur'an okumaları, tevilin kapsamını ortaya koymaktadır. Tusi de Kur'an'da mecaz içeren ayetleri yorumlarken tevil yöntemine başvurmaktadır. Allah'ın sıfatları ve fiillerinde mecazı ele alırken teşbihten kaçınmak amacıyla teville başvurmak bu konunun örneklerinden biridir. Nitekim Tusi, tefsirinde Allah'ın fiillerinde mecazı incelediği gibi insan ve insan dışındaki varlıkların fiillerinde mecaz ifade eden ayetleri yorumlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Şia, Tefsir, Tûsî, Kur'an İlimleri, Mecaz.

THE METAPHOR (MAJAZ) IN ABÛ CA'FAR AL-TUSI'S TAFSİR

Abstract

This study examines the wordings/phrases used in the Qur'an as a metaphor in the example of shiite interpreter Abû Ca'far al-Tûsî's (d. 460/1067) tafsir. Al-Tûsî puts forth the theory of metaphor in his book named al-Udde Fi Usûl al-Fıkh and exemplifies this theory in his tafsir.

* Geliş Tarihi / Received Date : 05.12.2018 Kabul Tarihi / Accepted Date : 24.12.2018
Bu makale "*Tefsir Usûlünde Ehl-i Sünnet-Şia Farklılaşması*" isimli doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

** Arş. Gör. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, recep.turan@gop.edu.tr.
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9390-0005

Figurative meaning, common subject of interpretation, usul al-fiqh and kalam, require a multi-dimensional understanding. Throughout history, multi-dimensional Qur'an studies/understandings produced the scope of tawil. Tusi also uses the tawil method by interpreting the Quranic verses containing the metaphor (majaz) in the Qur'an. Resorting to tawil to avoid from simile is one of the examples in this subject when dealing with the metaphor of Allah's attributes and acts. Thusly, as Tusi examines the metaphor (majaz) in the acts of Allah, he interprets the metaphor (majaz) in the acts of human and non-human beings.

Keywords: Shia, Tafsir, al-Tûsi, Sciences of Qur'an, Majaz (Metaphor).

Giriş

Kelamullah olarak nitelenen Kur'an tarih içerisinde 'metin' özelliği kazanarak dilin kapsamına ve anlam sahasına girmiştir. Kur'an'ın yazılı metin olması, arap dilinin kuralları çerçevesinde incelenmesini sağlamıştır. Nitekim mecaz, tüm dillerde olduğu gibi arap dilinin argümanlarından biridir. Hakikat, lafızların/ibarelerin asli/ilk anlamda kullanımını ifade ederken mecaz konusu, kavramların 'ilk anlam dışında kullanımı'nı içermektedir.¹

Öncelikli olarak mecazın kavramsal çerçevesini ehl-i sünnet ve şia müfessirlerinin/düşünürlerinin yaklaşımlarını karşılaştırarak inceledikten sonra Tusi'nin mecaz anlayışını ve tefsirinde mecaz örneklerini irdelemenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Mecazın Kavramsal Çerçevesi

Klasik ve çağdaş dönemde mecaz kavramının ehl-i sünnet ve şia düşünürleri tarafından birçok tanımı yapılmıştır.² Sünni müfessir ve fakih Cassas (ö. 370/981) mecaz tanımında lafzın hakiki anlamdan (hakikatten) bağının koparılmasını ön plana çıkarmaktadır.³

Şii düşünür Şerif Murtaza'nın (ö. 436/1044) mecazı "dilsel, toplumsal ve hukuki olanın ifade edilmesi için kendisiyle vaz' olunmayan mananın kastedildiği

¹ Bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği*, Ankara: Kitâbiyât, 2006, s. 125-137.

² Aristo'nun *Poetika* isimli eserinde mecaz konusuna yer vermesi mecazın felsefenin kadim konularından biri olduğunu göstermektedir. Nitekim Aristo mecazı, "sözcüğe kendi özel anlamının dışında başka bir anlam verilmesi" olarak tanımlamaktadır. Bkz. Aristoteles, *Poetika*, çev: İsmail Tunali, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987, s. 59, 60. Mecazın ortaya çıkışı ile ilgili teoriler hakkında bkz. Mevlüt Erten, "Kur'an'da Hakikat ve Mecazın Tespitinde Bağlamın Önemi", *İslami İlimler Dergisi*, cilt: VIII, sayı:1, 2013, 169-170.

³ Ebu Bekr el-Cassas, *el-Fusûl Fi'l-Uşûl*, I. 359-361.

lafızdır" şeklinde tanımladığını görmekteyiz.⁴

Hakikat ve mecaz kavramlarını inceleyen ehl-i sünnetin önde gelen müfessirlerinden Fahreddin er-Razi (ö. 606/1210), Ebu'l-Huseyn el-Basri el-Mu'tezili'nin (ö. 436/1044) "karşılıklı konuşmanın gerçekleştiği toplumsal oydaşım (muvadaa) kendisiyle ıstılahi olmayan şeyin ifade edildiği lafız" şeklindeki mecaz tanımını tercih etmektedir.⁵ Razi *el-Mahsul* isimli eserinde Ebu Abdullah el-Basri (ö. 369/979-80), İbn Cinni (ö. 392/1002) ve Abdulkahir en-Nahvi'nin hakikat ve mecaz tanımlarını zikretmekte ve bu tanımların yanlışlığını/eksikliğini ortaya koymaktadır. Ebu Abdullah el-Basri'nin hakikati "ziyade, noksanlık ve nakil olmaksızın lafzın manasını düzenlediği/ortaya koyduğu şey" ve mecazı "ziyade, noksanlık ve nakil yoluyla lafzın manasını düzenlemediği/ortaya koymadığı şey" olarak tanımladığını aktaran Razi, mecazın ana kriterlerinin ziyade, noksanlık ve nakil olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin 42.Şura suresinin 11. ayetinde geçen [leyse kemislihi şey'un (O'nun benzeri yoktur)] 'kef' harfinin ziyade olarak geldiğini ve bu harfin hafzedildiğinde anlamın tamamlandığını söylemektedir. Aksi takdirde 'benzerinin benzerini olumsuzlama' şeklinde hatalı bir anlam ortaya çıkar. "Köye sor (ves'eli'l-karye)" meâlindeki 12.Yusuf/82. ayette kelimenin noksanlığı/eksikliği yoluyla mecaza başvurulmakta ve köy kelimesine halk ismi eklenildiğinde "köy halkına sor" ifadesiyle anlam tamamlanmaktadır. "Aslanı gördüm." cümlesinde de anlamsal nakil yapıldığını dile getiren Razi, aslan ile cesur adamın kastedildiğini söylemektedir.⁶ İbn Cinni'nin hakikati "dilde asli vaz' üzere kullanımı konusunda karar verilen [oydaşım sağlanan] lafız" ve mecazı "dilde asli vaz' üzere kullanımı konusunda karar verilmeyen [oydaşım sağlanmayan] lafız" olarak tanımladığını aktaran Razi, şeri ve örfi hakikatin İbn Cinni'nin hakikat tanımına dâhil olmaması sebebiyle tanımlamada yanlışlığı dile getirmektedir. Arz/yeryüzü kelimesinin sema/gökyüzü için kullanılması konusunda toplumsal oydaşım sağlanmadığını; ancak bu kullanımın mecaz olarak da kabul edilemeyeceğini vurgulayan Razi böylelikle İbn Cinni'nin mecaz tanımına itiraz etmektedir.⁷ Abdulkahir en-Nahvi'nin hakikati "(iki şey arasında isnat gerçekleşmeksizin) kendisiyle vaz'

⁴ eş-Şerif el-Murtaza, *ez-Zeria İla Usûli's-Şeria*, Tahran: Muessese-i İntişarat ve Çâb-ı Dânişgâh-i Tahran, 1376, I. 10.

⁵ Bkz. Ebu'l-Huseyn el-Basri el-Mu'tezili, *Kitabu'l-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh*, Dimeşk: el-Ma'hedu'l-İlmi el-Fransi li'd-Dirasati'l-Arabiyye, 1964, s. 16; Fahreddin er-Razi, *el-Mahsul Fi İlmi Usûli'l-Fıkh*, Beyrut: Muessesetu'r-Risale, t.y., I. 286.

⁶ Bkz. Razi, *el-Mahsul*, I. 287-288. Ayrıca Ebu Abdullah el-Basri'nin hakikati "kendisiyle vaz' edilen şeyin ifade edildiği (lafız)" ve mecazı "kendisiyle vaz' edilmeyen şeyin ifade edildiği (lafız)" şeklinde de tanımladığını aktaran Razi'nin bu tanımlara itirazı için bkz. Razi, *el-Mahsul*, I. 289-290.

⁷ Bkz. Razi, *el-Mahsul*, I. 290-291.

edilen şeyin kastedildiği her kelime” ve mecazı “iki şey arasındaki mülahaza/nazarî ilgi sebebiyle kendisiyle vaz’ edilmeyen şeyin kastedildiği her kelime” olarak tanımladığını aktaran Razi, şeri ve örfi hakikatin mevzubahis hakikat tanımından (tanımın içeriğinden) çıkarılıp mecaz tanımına (tanımın içeriğine) dâhil edilmesiyle hata yapıldığını zikretmekle yetinmektedir.⁸

Çağdaş tefsir usulü kitaplarında da mecazın ‘lafzın ilk/asli anlamının dışında kullanımı’ şeklindeki tanımı ön plana çıkmaktadır. Dilde asıl vazedildiği anlamda kullanılan lafız, ‘hakikat’ olarak isimlendirilmektedir. Dilde asıl olan hakikattir ve kelimeler, mecaza hamledilmesini gerektirecek ve hakikatin kullanılmasını engelleyici bir sebep olduğu zaman lafız için mecaz gündeme gelmektedir.⁹ Nitekim İslam âlimlerinin çoğunluğu Kur’an’da mecazın varlığını kabul etmekle birlikte Kur’an lafızlarının tamamının hakikat olduğunu savunanlar da mevcuttur. Kur’an’da mecazı kabul etmeyenlerin ileri sürdüğü en temel argümantasyon mecazın yalanla eşdeğer kabul edilmesidir.¹⁰ Kur’an’da mecazın varlığını kabul eden İslam düşünürleri, Kur’an’ın [tamamının] (hak veya) hakikat olmasının, onun doğruluğunu (sıdk) ifade ettiğini belirtmektedirler. Aksine bu anlamda kullanılan hakikat, dilde mecazın karşıtı olarak kullanılan hakikat değildir.¹¹

1. TUSİ’NİN MECAZ ANLAYIŞI

Kur’an lafızlarının ‘anlamsız’ olamayacağını benimseyen Tûsi, ilahi kelamın/hitabın tek anlamlı veya birden fazla anlama hamledilebilen özellikte olması gerektiğini düşünmektedir. Aksi durumda kelamın, anlam ifade etmeyen bir lafız kategorisinde yer alması imkân dâhilinde değildir.¹² Lafzın hakikat ve mecaz açısından iki farklı anlam/mana için vaz’ edilmesi durumunda aynı anda her iki anlamın kastedilmiş (kasd-ı mütekellim) olabileceğini beyan eden Tûsi, 4.nisa/22. ayette (ve lâ tenkihû mâ nekeha abâukum mine’n-nisâ) hem cinsel ilişki hem de nikâh akdi yasağının kastedilebileceğini belirtmektedir. Çünkü ‘nekeha’ fiili cinsel ilişki anlamında hakikat olarak ve nikâh akdi anlamında mecaz olarak

⁸ Bkz. Razi, *el-Mahsul*, I. 291-292.

⁹ Detaylı bilgi için bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara: TDV Yayınları, 2007, s. 177-178; Okumuş, Mesut, “Ulûmu’l-Kur’ân (Kur’an İlimleri)”, *Tefsir El Kitabı*, ed.: Mehmet Akif Koç, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s. 351-352; Öztürk, *Kur’an Dili ve Retoriği*, s. 125-137; Mavil, Kılıç Aslan, *Maturidi Kelamında Tevil*, İstanbul: İsam Yayınları, 2017, 228-241.

¹⁰ Bkz. Bedruddin ez-Zerkeşi, *el-Burhan Fi Ulûmi’l-Kur’an*, Kahire: Daru’t-Turâs, t.y., II. 255; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 177-178; Öztürk, *Kur’an Dili ve Retoriği*, s. 136-142.

¹¹ Bkz. Razi, *el-Mahsul*, I. 334; Ali b. Muhammed el-Amidi, *el-İhkâm fi Usûli’l-Ahkâm*, Riyad: Daru’s-Samî’î, 2003, I. 73; Ebu’l-Berekât en-Nesefî, *Keşfu’l-Esrar*, Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, t.y., I. 229-230.

¹² et-Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, *el-Udde fi Usûli’l-Fıkıh*, tah.: Muhammed Ridâ el-Ensârî el-Kummî, Kum 1417, I. 50.

vaz' edilmiştir.¹³

Kur'an'ın tamamının hakikat olduğu ve bu sebeple mecaz barındırmadığı; hakikatin mecazdan daha iyi bir ifade biçimi olduğu şeklindeki görüşlere katılmayan Tûsi, mecazın kendi konumu itibariyle tercihe şayan olduğunu ve ibaredeki anlamı bozmaksızın hakikatten daha veciz olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin bir insanı güneş olarak niteleyip 'güneş parlaktır' ibaresi 'güneş gibi parlaktır' cümlesinden mübalağa açısından daha etkilidir. Nitekim 3.Alu İmran/163. ayette de (Allah'ın rızasını gözeten kimseler için) 'hum ehlu derecâtun (onlar derece sahipleridir)' cümlesi yerine daha edebi/beliğ olan 'hum derecâtun (onlar derece derecedirler)' ifadesi kullanılmıştır.¹⁴

Tûsi tefsirinde Kur'an'daki bazı kavramların ve ifade biçimlerinin mecazî kullanımlarını irdelemektedir. Konunun daha açık/somut hale gelmesi için Tusi'ye göre Kur'an'da mecaz olarak kullanılan dil argümanlarına birkaç örnek vermek istiyoruz.

2.Bakara/43 ve 5.Maide/55. ayetlerin tefsirinde 'rukû' kelimesi hakkında namazda eğilme [hakikat] ve itaat etme [mecaz] olmak üzere iki görüş ileri sürüldüğünü aktaran Tûsi, ayetlerin hakikate hamledilmesi mümkün olduğu sürece mecaza hamledilmemesi gerektiği düşüncesindedir. Bu nedenle birinci anlamın tercih edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁵

2.Bakara/193. ayetin¹⁶ tefsirinde Tûsi ayetteki 'udvân (düşmanlık)' kelimesinin 'katl (öldürme)' anlamına geldiğini ve bu kelimenin mecazî olarak 'udvân' olarak isimlendirildiğini beyan etmektedir. Tûsi, mecazın kıyası kabul etmeyeceğinden dolayı 'lâ zulme illâ ale'z-zâlimîn' şeklindeki bir kullanımın yanlış olduğunu dile getirmektedir.¹⁷ Ancak Şerif Murtaza (ö. 436/1044), 12.Yusuf/82. ayette 'köye sor'¹⁸ şeklinde bir ibare yer aldığı gibi mudaf

¹³ Tûsi, *el-Udde*, I. 55-57. Bu konuda benzer ve karşıt görüşler için krş. Ebu Bekr el-Cassas, *el-Fusûl Fi'l-Uşûl*, Kuveyt: Vuzâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 1994, I. 369-370; Şerif Murtaza, *ez-Zeria İla Usûli's-Şeria*, I. 17-19; Muhammed b. Ahmed es-Serahsi, *Usûl*, Hindistan: Lecnetu İhyâi'l-Maarif en-Nu'mâniyye, t.y., I. 173-177; Fahreddin er-Razi, *el-Mahsul*, I. 343-344; Ebu'l-Berekât en-Nesefi, *Keşfu'l-Esrar*, I. 231.

¹⁴ Bkz. et-Tûsi, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ali, *et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut t.y., III. 37-38.

¹⁵ Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, I. 195; III. 562.

¹⁶ Fe lâ udvâne illâ ale'z-zâlimîn (Kâfirlerden başkasına düşmanlık yoktur.)

¹⁷ Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, II. 147-149.

¹⁸ Tûsi, 'köy halkına sor (ves'el ehle'l-karye)' ifadesinde 'halk/ehl' ve 'tecrî min tahtihâ miyâhu'l-enhâr (altlarından ırmak suları akar)' cümlesinde 'sular/miyâh' kelimesinin hafzedilmek suretiyle mecaza başvurulduğunu dile getirmektedir. Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, III. 232-233; IV. 135. Cassas (ö. 370/981) ve Gazzali'nin (ö. 505/1111) de 12.Yusuf/82. ayet hakkındaki benzer görüşleri

hazfedildiğinde anlam genişlemesine (tevesu') gidilerek "ata [at sahiplerine] sor" biçimindeki bir kullanımın mecaza örnek teşkil edeceğini savunmaktadır.¹⁹

Şimdi de Tûsi'nin Kur'an'da kullanılan bazı fiillerin mecaz olduğuna dair görüşlerini zikrederim. 3.Alu İmran/115. ayetteki 'onların yaptıkları hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır (ve mâ yef' alû min hayrin felen yukferûhu)' ifadesini 'sevapları engellenmeyecektir' şeklinde tefsir eden Tûsi, karşılığın/sevabın engellenmesinin 'küfr' olarak adlandırıldığını ve bu kullanımın mecaz olduğunu dile getirir. Küfrün asıl manası setr/örtmektir.²⁰ Nitekim Tûsi, 6.En'am/25. ayette küfrün 'ekinne [(kafirlerin kalplerinin üzerindeki) perdeler/örtüler]' olarak nitelendirilmesinin mecaz olduğunu belirtmektedir.²¹

"Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı." mealindeki 54.Kamer/1. ayetinde mazi fiilin müstakbele/geleceğe hamledilmesinin mecaz olduğunu belirten Tûsi,²² 75.Kıyame/9. ayetini (ve cumî'a's-ş-şemsu ve'l-kamer) 'güneş ve ayın ışığının/nurunun gitmesi konusunda bir araya getirildiği (cem')' şeklinde tefsir etmekte; iki şeyin bir hüküm veya nitelikte (sıfat) bir araya getirilmesinin/birleştirilmesinin mecaz olduğunu söylemektedir.²³

Tûsi, Kur'an'da kullanılan bazı fiil kalıplarının mecaz olduğuna dair görüşleri aktarmakta; ancak mevzubahis fiillerin hakikat olduğunu savunmaktadır. Örneğin "size apaçık deliller geldikten sonra yine de kayarsanız, iyi bilin ki Allah azizdir, hâkimdir" mealindeki 2.Bakara/209. ayette yer alan 'fein zeletum (kayarsanız)' ifadesinde 'Allah'ın emrettiği ve nehyettiği konuda ona isyan etmek' anlamının kastedildiğini ve 'bir yoldan sapan/kayan' kişiye benzetmek suretiyle mecaza başvurulduğunu kabul etmeyen Tûsi ayetteki kullanımın (örfi/toplumsal) hakikat olduğunu savunmaktadır.²⁴ Aynı şekilde Tûsi 2.Bakara/217. ayetteki 'hatta yeruddûkum an dinikum (sizi dininizden döndürünceye kadar)' ifadesinde 'yeruddûkum' fiilinin ve 2.Bakara/251. ayetteki 'fehezemûhum bi iznillâh (Allah'ın izniyle onları yendiler)' ifadesinde 'hezemûhum' fiilinin mecaz olduğu görüşünü kabul etmemektedir.²⁵

Tûsi, Ebu Ali el-Cubbai (ö. 303/916) ve Belhi'ye (ö. 319/931) göre (hastalığın

için ayrıca bkz. Cassas, *el-Fusûl Fi'l-Usûl*, I. 362; Gazzali, Ebu Hamid, *el-Mustasfa Min İlmi'l-Usûl*, Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1997, II. 24-25.

¹⁹ Bkz. Şerif Murtaza, *ez-Zeria İla Usuli'ş-Şeria*, I. 13-14.

²⁰ Tûsi, *et-Tibyân*, II. 567.

²¹ Tûsi, *et-Tibyân*, IV. 105-106.

²² Tûsi, *et-Tibyân*, IX. 443-444.

²³ Tûsi, *et-Tibyân*, X. 192-193.

²⁴ Tûsi, *et-Tibyân*, II. 187-188.

²⁵ Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, II. 208-209; II. 299-300.

'şer' olarak adlandırılması gibi) Kur'an'da cehenmenim 'mihâd (kalınacak/yatılacak yer)'²⁶ ve 'virdu'l-mevrûd (gidilen/varılan yer)'²⁷ olarak isimlendirilmesinin mecaz olduğunu aktarmaktadır.²⁸ Ayrıca nimetin ve güzel yapılan için 'hasene' (7.Araf/131) olarak adlandırılması, rahmetin gizlenmesi (11.Hud/28) ve kıyamet gününün sarsıntısının (zelzeletu's-saat) büyük bir 'şey'²⁹ (22.Hac/1) olarak nitelenmesini mecaza örnek olarak zikreden Tûsi,³⁰ 2.Bakara/34. ayetteki İblis haricinde meleklerin Hz. Âdem'e secde ettiğini ifade eden 'feseceğü illâ iblîs' ibaresinin munkatı' istisna [müstesnanın müstesna minhuden tamamen farklı bir cins olduğu istisna çeşidi] olması dolayısıyla mecaz kapsamında değerlendirmektedir.³¹

Sonraki bölümde Tûsi'nin mecaz anlayışını, ayetleri yorumlayarak belli konulara nasıl yansıttığına bakalım Bu hususu onun tefsirindeki yaklaşımlarından hareketle tespit etmeye çalışacağız.

2. TUSİ'NİN TEFSİRİNDE MECAZ ÖRNEKLERİ

2.1. Allah'ın Sıfatları ve Fiilleri

Tefsirinde Allah'ın sıfatları ve fiillerinde mecaz konusunu ele alan Tûsi, tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsirinde dört yerde Allah'ın 'şakir' ve 'şekûr' olarak nitelendirilmesinin mecaz ifade ettiğine değinmektedir. Allah'ın kendisine itaati sebebiyle kulu mükâfatlandığı için şukur olarak isimlendirildiğini ve bunun mecaz ifade ettiğini vurgulamaktadır.³² Çünkü insan kendisini nimetlendiremeyeceği için kendisine şükre de müstehak değildir.³³ Nitekim Allah'ın dilde 'nimetleri ortaya çıkaran [var eden]' anlamına gelen 'şakir' kelimesiyle isimlendirilmesinin de mecaz olduğunu ifade eden Tûsi,³⁴ bu kavramın Allah'ın itaatkâr kimseye güzel bir karşılıkla muamele edeceği anlamına

²⁶ Kur'an'daki ilgili ayetler için bkz. Abdalbaki, M. Fuad, *el-Mucemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire 1364, s. 677.

²⁷ 11.Hud/98

²⁸ İkinci isimlendirmenin mecaz olduğunu Belhi kabul etmemektedir. Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, II. 306-307; III. 90-91; VI. 59-60.

²⁹ Tûsi bu konuda kelami tartışmaya girmekte, ma'dumun (yok olanın) 'şey' olarak isimlendirilemeyeceği düşüncesinden hareketle 22.Hac/1. ayeti 'kıyamet gününün sarsıntısı meydana geldiği zaman o büyük bir şeydir' şeklinde tefsir etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, VII. 109-110.

³⁰ Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, IV. 518; V. 473; VII. 109-110.

³¹ Tûsi, umumun tahsisini de mecaz olarak kabul etmektedir. Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, I. 154.

³² Tûsi, Ebu Ali el-Cubbaî'den (ö. 303/916) de benzer bir yorumu aktarmaktadır. Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, VIII. 428.

³³ Tûsi, *et-Tibyân*, I. 241.

³⁴ Tûsi, *et-Tibyân*, II. 44.

geldiğini belirtmektedir.³⁵

Tûsi, Hz. Musa'ya Tur Dağı'nda 40 gece vahyedilmek üzere Allah tarafından kendisine söz verildiğini ifade eden 2.Bakara/51. ayetin yorumunda "vâ'ade" fiili ile ilgili görüşleri zikretmektedir. Yapılan yorumlardan birine göre karşılıklı sözleşmenin (muvaade) insanlar arasında gerçekleştirilebileceği ifade edilmektedir. Çünkü Allah va'd ve va'îd konusunda yegânedir. Bu sebeple münafık olanların Allah'a verdikleri sözden döndüklerini ifade eden 9.Tevbe/77. ayeti de mecazdır ve ayet (2.Bakara/51. ayette olduğu gibi) yapılan fiili haber verme niteliğindedir.³⁶

5.Maide/20-26. ayetlerde anlatıldığı üzere İsrailoğulları, içerisinde zorba bir kavim olması sebebiyle mukaddes topraklara girmekten çekinmiş ve Hz. Musa'ya "Sen ve Rabbin gidin savaşın" ifadesini kullanmışlardır. Bu cümle hakkında iki görüş aktaran Tûsi, ilk olarak İsrailoğulları'nın cehalet sebebiyle bu ifadeleri sarfettiğini nakletmektedir. İkinci yoruma göre bu mecazî bir öneridir. Nitekim (63.Munafikun/4 ayetini örnek vererek) Allah'a 'savaşmak' (kıtal) fiilinin atfedilmesinin mecaz olduğunu belirten Tûsi, Allah'ın bir yerden/mekândan başka bir yere/mekâna gitmesini ifade eden bir düşüncenin kabul edilemez olduğuna dair Ebu Ali el-Cubbai'nin görüşünü aktarmaktadır.³⁷

"Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa, onu kendisinden başka giderecek yoktur. Ve eğer sana bir hayır verirse, (bunu da geri alacak yoktur). Şüphesiz O her şeye kadirdir." mealindeki 6.En'am/17. ayette geçen 'in yemeske bi durrin' ve 'in yemeske bi hayrin' ifadelerinin 'hayrin ve zararın uğraması/dokunması' anlamına geldiğini belirten Tûsi, Allah'ın zarara uğratmasının mecaz olduğunu savunmaktadır. Çünkü 'messe' fiili Allah için mecazî olarak kullanılır.³⁸

6.En'am/95. ayette Allah'ın tohumu ve çekirdeği çatlattığı; ölüden diriye, diriden ölüyü çıkardığı ifade edilmektedir. Bu ayet hakkında farklı yorumları aktaran Tûsi, 'faliku'l-habb ve'n-nevâ' ifadesindeki 'falik' kelimesinin 'halik (yaratan)' anlamına geldiğine dair İbn Abbas'ın görüşünü (hakikat ifade etmesi sebebiyle) tercih etmektedir. Tohumu ve çekirdeği çatlatma veya ölü tohumdan canlı ağacı/başağı ve canlı ağaçtan/başaktan ölü tohumu çıkarma şeklindeki yorumları mecaz olması sebebiyle tercih etmemektedir.³⁹

³⁵ Tûsi, *et-Tibyân*, X. 26-27.

³⁶ Tûsi, *et-Tibyân*, I. 232.

³⁷ Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, III. 487-488.

³⁸ Tûsi, *et-Tibyân*, IV. 91-92.

³⁹ Tûsi, *et-Tibyân*, IV. 208-209. Taberi (ö. 310/923) tefsirinde ayetin anlamı ile ilgili olarak İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelen 'canlıdan ölü nutfeyi çıkaran ve ölü nutfeden canlı beşeri çıkaran'

17.İsra/16. ayette “Ve izâ eradnâ en nuhlike karyeten emernâ mutrafîhâ fefesekû fihâ fehakka ‘aleyhâ'l-kavlu fedemmernâhâ tedmîrâ” (Bir memleketi helâk etmek istediğimizde, o memleketin zenginlik sebebiyle şımaranlarına emrederiz; buna rağmen onlar orada kötülük işlerler. Böylece o (belde), helâke müstahak olur; biz de orayı darmadağın ederiz.) buyurulmaktadır. Tûsi ayetin yorumuyla ilgili dört görüş aktarmaktadır: I.'Helak etme (ihlak)' fiili aslı itibariyle iyi veya kötü olarak nitelendirilmemektedir. Bir zulüm neticesi gerçekleşirse kötü olarak adlandırılacağı gibi hakedilmiş bir durum sonucu meydana gelirse iyi olarak nitelenebilir. Allah'tan kötü bir fiil sadır olmayacağına göre burada iyi nitelikli bir helak emredilmektedir. II. 'Karyeten' kelimesinden sonra gelen 'emernâ mutrafîhâ fefesekû fihâ' ifadesi onun sıfatıdır. Bu durumda cümle 'zenginlik sebebiyle şımaranlarına emrettiğimiz ve (buna rağmen) onların fesat çıkardığı memleket/belde' şeklinde olmaktadır. III.Cümlede takdim-tehir vardır. Esasen cümlenin takdiri, “memleketin zenginlik sebebiyle şımaranlarına itaati emrettiğimizde onlar isyan ettiler ve bu durumda cezaya müstehak oldular. Bunun sonucunda onların helakını irade ederiz.” şeklindedir. IV.Ayette 'irade' mecaz olarak zikredilmektedir. Çünkü ayet, (sadece) helak edilenlerin durumlarını ve işlerinin akıbetini haber vermektedir. Nitekim onlar, itaatle emredildiklerinde onlar kötülük işlediler ve böylece helake müstehak oldular.⁴⁰

Ayrıca Tûsi, Allah'ın meleklerden Hz. Âdem'e öğretilen isimleri bildirmelerini istemesi,⁴¹ peygamberlere şeytanları düşman kılması,⁴² insanların ne yapacağına (ne tür ameller işleyeceğine) bakması (bilmek istemesi),⁴³ Hz. Peygamber'i evinden çıkarması,⁴⁴ (savaşı emretmek suretiyle) müslümanların elleriyle kâfirleri cezalandırması⁴⁵ ve kâfirlerin üzerine şeytanları göndermesi⁴⁶ şeklindeki ifadelerin mecaz olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

2.2. Allah Dışındaki Varlıkların Fiilleri

Tûsi tefsirinde genelde insanların özelde peygamberlerin fiillerinde mecazı

şeklinde Tûsi'nin aktarmadığı bir rivayete rastlamaktayız. Bkz. et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, tah.: Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî, Merkezû'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kahire 2001, IX. 423-424.

⁴⁰ Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, VI. 458-461.

⁴¹ 2.Bakara/31

⁴² 6.En'am/112

⁴³ 7.A'raf/129.

⁴⁴ 8.Enfal/5.

⁴⁵ 9.Tevbe/14. Bu konuda iki görüş aktaran Tûsi, savaşı Allah emrettiği için ayetteki cezalandırmayı da kendisine izafe ettiğine ve bu sebeple ayetteki ifadenin mecaz olduğuna dair Ebu Ali el-Cubbaî'nin (ö. 303/916) görüşünü tercih etmektedir. Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, V. 184-186.

⁴⁶ 19.Meryem/83

⁴⁷ Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, I. 140-141; IV. 241-242; IV. 515; V. 77-78; V. 184-186; VII. 147-149.

konu edindiği gibi meleklerin ve şeytanın fiilleri, Kur'an'ın nitelikleri gibi konularda da mecazın varlığını irdelemektedir.

2.2.1. Peygamberlerin Fiilleri

Tûsi, Allah'ın Hz. İbrahim'i birtakım kelimelerle sınıadığını (ve iz ibtelâ ibrâhîme rabbuhû bi-kelimâtin) ifade eden 2.Bakara/124. ayetteki 'ibtelâ' kelimesinin imtihan (ihtibar) anlamına geldiğini ve mecaz olduğunu beyan etmektedir.⁴⁸

Hz. Musa'nın "Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına hâkim olamıyorum" (5.Maide/25) ifadesinin mecaz olduğunu aktaran Tûsi, insanın kendi nefesine malik olmasının mümkün olmadığını dile getirmektedir. Çünkü mülk/sahiplik, kudreti gerektirmektedir. İnsanın nefsi üzerinde kadir olması imkânsızdır. Ancak insan, nefsini Allah'a itaate yönlendirmeye güç yetirdiğinde ona malik olduğunu ifade etmesi imkân dâhilindedir (caizdir).⁴⁹ Nitekim Tûsi, Hz. Yusuf'un nefsin kötülüğü emrettiğine dair ifadesinin⁵⁰ de mecaz olduğunu dile getirmektedir.⁵¹ Ancak bu, örfi bir kullanım olması sebebiyle yaygınlık kazanmıştır. Aksi taktirde emir kalıbının (cümlesinin) kullanımı ast-üst ilişkisini gerektirmektedir. Fakat insan ve nefis arasında böyle bir derece ilişkisi söz konusu değildir.⁵²

Hz. Musa'ya 'kitap' ve 'furkan'ın verildiğini (ve iz âyetnâ musa'l-kitâbe ve'l-furk'an) ifade eden 2.Bakara/53. ayetin tefsirinde Tûsi, kitabın Hz. Musa'ya, furkanın Hz. Muhammed'e verilmiş olabileceğine dair Kutrub (ö. 206/821) ve Ferra'nın (ö. 207/822) görüşünü aktarmaktadır. Tûsi, zorunlu bir durum söz konusu olmadığı sürece Kur'an ifadelerinin mecaza hamledilmemesi gerektiğini dile getirmek suretiyle bu görüşe karşı çıkanların olduğunu nakletmektedir. Çünkü Ferra (ö. 207/822) ve Kutrub'un (ö. 210/825) yaklaşımlarına göre Hz. Muhammed ismi hafifedilerek ayette mecaz kullanılmıştır. Ancak 21.Enbiya/48. ayette Hz. Musa'ya Furkan'ın verildiği beyan edilmektedir.⁵³

3.Alu İmran/49. ayette Hz. İsa'nın körleri iyileştirip ölüleri dirilttiğine dair ifadelerin mecaz olduğunu dile getiren Tûsi, ayette 'bi iznillah' ibaresinin kullanılma sebebini, gerçek failin Allah olması ile açıklamaktadır. Bu sebeple 'ölüleri diriltirim' ibaresi Hz. İsa'ya mecazen atfedilmektedir. İbarenin hakikati,

⁴⁸ Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, I. 445.

⁴⁹ Tûsi, *et-Tibyân*, III. 488.

⁵⁰ 12.Yusuf/53

⁵¹ Tûsi'nin aktardığına göre müfessirlerin çoğu bu ifadenin Hz. Yusuf'a ait olduğunu dile getirmekle birlikte Ebu Ali el-Cubbai bu görüşe katılmamaktadır. Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, VI. 155.

⁵² Tûsi, *et-Tibyân*, VI. 155.

⁵³ Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, I. 241-242.

'ölüleri diriltmesi için Allah'a dua ederim. Allah onları diriltir ve Allah'ın izniyle hayat bulurlar' şeklindedir.⁵⁴

49.Hucurat/7. ayette Hz. Peygamber'in pek çok konuda müminlere uyması durumunda onların sıkıntıya düşeceği haber verilmektedir. Tûsi, ayette 'lev yutî'ukum' (size uysaydı/itaat etseydi) şeklinde kullanılan ve bir başkasına itaat anlamı taşıyan ifadenin mecaz olduğunu dile getirmektedir. Çünkü bu ifadenin kullanımı için kişiler arasında derece farkının olması gerekmekte; ancak Hz. Peygamber derece bakımından üstün nitelikte olduğu için mevzubahis ibare mecaza hamledilmelidir. Müminlerin istedikleri şeye muvafakat ettiği zaman Hz. Peygamber'in onlara itaati mecaz kapsamında değerlendirilir. Nitekim kendisinden istediğimiz bir şeyi yaptığı zaman Allah hakkında 'itaat eden (mutî)' denilmemekte; bu ifade Allah'ın istediğini yaptığı zaman insan hakkında kullanılmaktadır.⁵⁵

2.2.2. İnsanların Fiilleri

2.Bakara/207. ayette Allah'ın rızası için insanın nefsini satması (ve mine'nasi men yeşteri nefsehu) ve 9.Tevbe/111. ayette cennet karşılığında Allah'ın müminlerden canını satın alması (innallah'eş-tera mine'l-mu'minine enfusehum) ifade edilmektedir. Tûsi ayetlerde geçen 'iştera (satın aldı)' fiilinin mecaz olduğunu dile getirmektedir. Çünkü satma veya satın alma eylemleri bir malın belli bir bedel (para) ile değiştirilmesidir. Nitekim Hz. Yusuf'un köle olarak belli bir ücret karşılığı satılmasını (ve şerevhu bi semenin bahsin derâhime ma' dûdetin) ifade eden 12.Yusuf/20 ayette bu kullanım söz konusudur. Tûsi'nin vurguladığı üzere insan sahip olmadığı bir eşyayı satın alır. Allah her şeyin maliki/sahibi olduğu için onun hakkında (hakiki anlamda) satın alma eyleminin kullanılması doğru değildir.⁵⁶ Tûsi 3.Alu İmran/177. ayetin tefsirinde de iman karşılığında küfrün satın alınmasını benzer gerekçelerle mecaz kapsamında değerlendirmektedir.⁵⁷ Ayrıca Tûsi, Allah'a borç vermeyi ifade eden 2.Bakara/245. ayette de mecazî kullanıma dikkat çekmektedir. Çünkü borç, bir ihtiyaç sebebiyle gündeme gelmektedir.⁵⁸

Tûsi, insanın eylemleriyle ilgili olarak insanın karnına ateş doldurması,⁵⁹

⁵⁴ Tûsi, *et-Tibyân*, II. 468

⁵⁵ Bkz. Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, IX. 345.

⁵⁶ Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, II. 183-184; V. 305-306.

⁵⁷ Tûsi, ayette küfrün iman karşılığı satın alınmasını, imanun küfür ile değiştirilmesi [küfrün tercih edilmesi] biçiminde yorumlamaktadır. Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, III. 58.

⁵⁸ Tûsi, *et-Tibyân*, II. 285.

⁵⁹ 2.Bakara/174.

Allah'a kavuşması,⁶⁰ yeryüzüne vâris/mirasçı olması⁶¹ ve münafıkların Allah ile alay etmesi⁶² şeklindeki ifadeleri mecaz kapsamında değerlendirmektedir.⁶³ Ayrıca Tûsi insanın bir canı kurtarması durumunda bütün insanlığı kurtarmış olacağını ifade eden 5.Maide/32. ayetteki 'men ahyâhâ' ibaresini mecaza örnek olarak zikretmektedir.⁶⁴

2.2.3. İnsan Dışındaki Varlıkların Fiilleri

3.Alu İmran/185. ayette her canlının/nefsin ölümü tadacağı bildirilmekte; Tûsi bu ibarenin mecaz olduğunu dile getirmektedir. Çünkü ölüm hakikatte tadılmamakla birlikte arapçada 'ölümü tattı (zâka'l-mevt)' ifadesi yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.⁶⁵

Tûsi (5.Maide/84. ayeti tefsir ederken) Kur'an'ın gelmesi, inmesi şeklindeki ifadelerin mecaz olduğunu dile getirmektedir. Nitekim bunun anlamı meleğin inmesi ve (beraberinde) Kur'an'ı/vahyi getirmesidir.⁶⁶ Tûsi, Kur'an'ın hidayet etmesinin de mecaz olduğuna; çünkü Kur'an'ın kendisiyle hidayete (doğru yola) ulaşılan bir kitap olarak niteleneceğine dair bir görüş aktarmaktadır.⁶⁷ Ayrıca Tûsi, peygamberlere indirilen (kutsal) kitabın/kitapların hüküm vermesinin (2.Bakara/213) mecaz olduğunu; bu nitellemenin hakikatte Allah için yapıldığını beyan etmektedir.⁶⁸

Tûsi Kur'an'da insana dair özelliklerin taş, duvar gibi cisimlere atfedilmesini mecaz kapsamında değerlendirmektedir. Örneğin taşlara 'haşyet (huşu/korku)' atfedilmesi,⁶⁹ duvarın istemesi/irade etmesi⁷⁰, iki sihrin birbirini

⁶⁰ 2.Bakara/223. ayette geçen ibare ilgili olarak Tûsi, insanın isyan etmesi durumunda (ahirette) Allah'ın azabına; itaat etmesi durumunda ödüle kavuşacağını ifade etmektedir. Bu sebeple Allah'a kavuşmayı mecaz kapsamında değerlendirmektedir. Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, II. 225.

⁶¹ 7.Araf/100. ayetin yorumunda Tûsi, mirasın/verasetin hakikatte taşınması mümkün olan eşyalar (a'yan) hakkında kullanılabilirliğini; arazlar için kullanımının mecaz olduğunu dile getirmektedir. Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, IV. 482-483.

⁶² "De ki: Allah ile, O'nun âyetleriyle ve O'nun peygamberi ile mi alay ediyordunuz?" mealindeki 9.Tevbe/65. ayetin tefsirinde Tûsi, ayetteki istihzanın (alay etme) mecaz olduğuna dair Ebu Ali el-Cubbai'nin görüşünü aktarmaktadır. Çünkü ayette münafıkların müminlerle ve Allah'ın ayetleri ile alay etmesi, Allah ile alay etme olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, V. 251.

⁶³ Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, II. 88-89; , II. 225. Ayrıca Tûsi, insanın insanı saptırmasının (3.Alu İmran/69) mecaz olduğuna dair bir görüş aktarmaktadır. Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, II. 495.

⁶⁴ Tûsi ayetteki 'men ehyâhâ' ibaresini 'kim bir kimseyi helak olmaktan kurtarırsa' şeklinde tefsir etmektedir. Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, III. 503.

⁶⁵ Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, III. 71.

⁶⁶ Tûsi, *et-Tibyân*, IV. 4-5.

⁶⁷ Bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, VIII. 157-158

⁶⁸ Tûsi, *et-Tibyân*, II. 194.

⁶⁹ 2.Bakara/74

⁷⁰ 18.Kehf/77

desteklemesi⁷¹ şeklindeki ifadeler mecazdır.⁷²

Sonuç

Kur'an yorum geleneğinin temel konularından biri hakikat ve mecazdır. Kur'an'da mecazın varlığı meselesi tefsir literatüründe tartışıldığı gibi usûl-i fıkıh ve kelimelerin mecazın imkânını ve mecaz ifade eden kelimelerin ve ifadelerin tevilini irdelemiş ve farklı yorumlara kapı aralamışlardır. Nitekim hakikat-mecaz karşıtlığı hicri ilk asırlardan itibaren literatürde incelenmiş ve mecaz, müfessirlerin temel Kur'an yorum argümanlarından biri olmuştur.⁷³

Lafızların vaz' edildiği (ilk/asli) anlamda kullanılıp kullanılmamaları hakikat ve mecazın birbirinden ayrıldığı en belirgin çizgidir. Kur'an ibarelerinin 'anlamsız' olamayacağını belirten şii müfessir Ebû Ca'fer et-Tûsi, lafzın aynı anda hakikat ve mecaz olabileceğini benimsemektedir. Fıkıh usulü sahasında yazdığı *el-Udde Fi Usûli'l-Fıkıh* adlı eserinde teoriyi ortaya koyan müellif, mecazın dil içerisinde kendi konumu itibarıyla hakikatten daha veciz bir biçim/üslup olduğunu vurgulamaktadır. Tefsirinde Kur'an'daki bazı kavram/kelime, fiil ve dil argümanlarının mecaz oluşuna değinen Tûsi, pek çok tefsir ve usûl bilgininin benimsediği gibi 12.Yusuf/82. ayetteki 'köye sor (ves'eli'l-karye)' ifadesinde 'halk/ehl' kelimesinin hafzedilmesi suretiyle mecaz yapıldığını dile getirmektedir. Allah'ın sıfatları ve fiillerindeki mecazî ifadeleri yorumlayan Tûsi, genelde peygamberlerin özelde insanların fiillerinde mecaza başvuru ayetleri tefsir etmekle birlikte insana ait niteliklerin insan-dışı varlıklara atfeden bazı ayetleri mecaz kapsamında değerlendirmektedir. Nitekim Tûsi'nin Allah'ın sıfatlarında ve fiillerinde mecazı yorumlama yönteminin temelinde, Allah'ı tecsim ve teşbihten tenzih etme gibi esaslı bir dayanak bulunduğu sonucunu çıkarabiliriz. Ayrıca Tûsi'nin çoğunlukla kendi görüşlerini zikretmekle birlikte kimi zaman ayetlerde mecaz olduğunu ifade eden farklı âlimlere dair görüşleri sadece aktarmakla yetindiği gibi mevzubahis yorumları bazen eleştirdiğini veya reddettiğini belirtmek gerekmektedir.

Kaynaklar

Abdulbaki, M. Fuad, *el-Mucemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1364.

⁷¹ Tûsi'nin 28.Kasas/48. ayetteki kıraat farklılıklarına dair naklettikleri hakkında bkz. Tûsi, *et-Tibyân*, VIII. 157-158.

⁷² Tûsi, *et-Tibyân*, I. 311, VIII. 157-158.

⁷³ Bkz. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *el-İtticâhu'l-Aklî Fi't-Tefsir*, Beyrut: el-Merkezu's-Sekâfi el-Arabi, 1996, s. 93-98.

- el-Amidi, Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Riyad: Daru's-Samî'î, 2003.
- Aristoteles, *Poetika*, çev: İsmail Tunalı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.
- el-Cassas, Ebu Bekr, *el-Fusûl Fi'l-Usûl*, Kuveyt: Vuzâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 1994.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Keşfu'l-Esrar*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.
- Ebu'l-Huseyn el-Basri el-Mu'tezili, *Kitabu'l-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, Dımeşk: el-Ma'hedu'l-İlmi el-Fransi li'd-Dirasati'l-Arabiyye, 1964.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, *el-İtticâhu'l-Aklî Fi't-Tefsir*, Beyrut: el-Merkezu's-Sekâfi el-Arabi, 1996.
- Erten, Mevlüt, "Kur'an'da Hakikat ve Mecazın Tespitinde Bağlamın Önemi", *İslami İlimler Dergisi*, cilt: 8, sayı:1, 2013.
- er-Razi, Fahrüddin *el-Mahsul Fi İlmi Usûli'l-Fıkh*, Beyrut: Muessesetu'r-Risale, t.y.
- el-Gazzali, Ebu Hamid, *el-Mustasfa Min İlmi'l-Usûl*, Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1997.
- Mavil, Kılıç Aslan, *Maturidi Kelamında Tevil*, İstanbul: İsam Yayınları, 2017.
- Okumuş, Mesut, "Ulûmu'l-Kur'ân (Kur'an İlimleri)", *Tefsir El Kitabı*, ed.: Mehmet Akif Koç, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an Dili ve Retoriği*, Ankara: Kitâbiyât, 2006.
- es-Serahsi, Muhammed b. Ahmed, *Usûl*, Hindistan: Lecnetu İhyâi'l-Maarif en-Nu'mâniyye, t.y.
- eş-Şerif el-Murtaza, *ez-Zeria ila Usuli's-Şeria*, Tahran: Muessese-i İntişarat ve Çâb-ı Dânişgâh-i Tahran, 1376.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, tah.: Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî, Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kahire 2001.
- et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, *et-Tibyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut t.y.
- et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, tah.: Muhammed Rîdâ el-Ensârî el-Kummî, Kum 1417.
- ez-Zerkeşi, Bedruddin, *el-Burhan Fi Ulûmi'l-Kur'an*, *el-Burhan Fi Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire: Daru't-Turâs, t.y.